

منطق

(خطاستج اندیشه)

مرتضی براتی

سرشناسه	:	براتی، مرتضی، ۱۳۴۹ -
عنوان و نام پدیدآور	:	منطق (خطا سنج اندیشه) / مرتضی براتی.
مشخصات نشر	:	تهران: انتشارات فکر سازان، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	:	۲۴۸ص.
شابک	:	۹۷۸-۹۶۴-۸۸۸۴-۸۵-۲
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
موضوع	:	منطق
رده‌بندی کنگره	:	۱۳۹۲ ۸۴/۵۰ BC
رده‌بندی دیگری	:	۱۶۰
شماره کتاب‌شناسی ملی	:	۳۱۰۰۳۴۳

ناشر: انتشارات فکر سازان

نام کتاب: منطق

تألیف: مرتضی براتی

تعداد صفحه: ۲۴۸ صفحه

قطع: وزیری

سال انتشار: ۱۳۹۲

نوبت انتشار: اول

تیراژ: ۱۵۰۰ جلد

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۸۸۴-۸۵-۲

دفتر مرکزی انتشارات: تهران، خیابان انقلاب، خیابان فخررازی، خیابان شهید وحید نظری،

کوچه شهید قدیری پلاک ۲۲، واحد ۴، تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۶۰۷۶۰

فهرست مطالب

درآمد ۱۹

بخش اول: تاریخچه منطق

فصل اول: هستی منطق ۲۳

ضرورت منطق ۲۳

پیدایش منطق ۲۵

مخالفان منطق در فرهنگ اسلامی ۲۶

۱- علمای اصول فقه ۲۷

۲- متکلمان ۲۷

۳- عرفا و صوفیه ۲۸

۴- فقها ۲۸

تدوین منطق ۲۹

فصل دوم: چیستی منطق ۳۳

هویت دوگانه منطق ۳۳

هویت ابزاری منطق ۳۴

هویت معرفتی منطق ۳۶

موضوع منطق ۳۷

تقدم تعلیمی منطق ۳۸

بخش دوم: حقیقت علم

فصل اول: چیستی علم ۴۳

تعریف علم ۴۳

علم حصولی و علم حضوری ۴۴

ویژگی‌های علم حضوری ۴۵

۴۶	علم تصویری و علم تصدیقی
۴۷	تقدم تصور بر تصدیق
۴۷	علم بدیهی و علم نظری
۴۹	فصل دوم: فکر
۴۹	قوای شناختی
۴۹	علم حسی
۵۰	علم خیالی
۵۱	علم وهمی
۵۱	علم استدلالی
۵۲	مراحل فکر
۵۴	فصل سوم: نسبت سنجی فکر و جهل
۵۴	تعریف جهل
۵۴	تفکر در حوزه جهل بسیط
۵۵	تفکر در حوزه جهل اضافی
	بخش سوم: الفاظ
۵۹	فصل اول: مبحث الفاظ
۵۹	بحث از الفاظ
۵۹	ضرورت بحث از الفاظ در منطق
۶۰	دلیل اول: رابطه لفظ و معنا
۶۰	دلیل دوم: انتقال مفاهیم
۶۳	فصل دوم: دلالت
۶۳	تعریف دلالت
۶۳	اقسام دلالت
۶۴	۱- دلالت حقیقی

۶۴	الف) دلالت عقلی
۶۴	ب) دلالت طبیعی
۶۴	۲- دلالت اعتباری
۶۵	اقسام دلالت لفظ بر معنا
۶۵	الف) دلالت مطابقی
۶۵	ب) دلالت تضمنی
۶۵	ج) دلالت التزامی
۶۶	اقسام لفظ
۶۷	لفظ مفرد و مرکب
۶۸	اقسام لفظ مرکب
۶۸	۱- لفظ مرکب تام
۶۸	اقسام لفظ مرکب تام
۶۸	الف) لفظ مرکب تام خبری
۶۸	ب) لفظ مرکب تام انشائی
۶۹	۲- لفظ مرکب ناقص
۶۹	تقسیم لفظ مفرد از نظر معنا
۶۹	الف) لفظ جزئی و لفظ کلی
۷۰	ب) کلی متواطی و کلی مشکک
۷۰	ج) اشتراک معنوی و اشتراک لفظی
۷۱	مفهوم و مصداق

بخش چهارم: مفاهیم

۷۵	فصل اول: مفهوم
۷۵	مفهوم کلی و مفهوم جزئی
۷۶	تفاوت کلی و کل

فصل دوم: نسبت‌ها چهارگانه ۷۸

نسبت‌های بین دو مفهوم کلی ۷۸

۱- تساوی ۷۸

۲- تباین ۷۸

۳- عموم و خصوص مطلق ۷۸

۴- عموم و خصوص من وجه ۷۹

راه‌های نقد نسبت‌های میان دو مفهوم کلی ۷۹

فصل سوم: کلیات خمس ۸۰

طبقه‌بندی مفاهیم ۸۰

چگونگی پیدایش کلیات خمس ۸۱

تمایز بین کلی ذاتی و کلی عرضی ۸۲

اقسام کلی ذاتی و کلی عرضی ۸۳

۱- نوع ۸۳

۲- جنس ۸۴

جنس قریب و جنس بعید ۸۴

۳- فصل ۸۵

فصل قریب و فصل بعید ۸۵

۴- عرض خاص (خاصه) ۸۵

۵- عرض عام ۸۵

بخش پنجم: تقسیم

فصل اول: تقسیم مفاهیم ۸۹

تعرف تقسیم ۸۹

اقسام تقسیم ۸۹

۱- تقسیم خارجی ۸۹

۸۹	۲- تقسیم عقلی
۸۹	۳- تقسیم منطقی
۹۱	فصل دوم: فواید تقسیم
۹۱	۱- ابهام زدایی
۹۱	۲- تکثرزایی
۹۱	۳- گسترش کمی علوم و فنون
۹۱	۴- گسترش کیفی علوم و فنون
۹۲	۵- تسهیل زندگی
۹۲	اصول و قواعد تقسیم
۹۲	۱- مفید و ثمر بخش بودن
۹۳	۲- تباین اقسام
۹۳	۳- وجود جهت مشترک میان اقسام
۹۳	۴- جامعیت و مانعیت
۹۳	۵- وجود معیار و ملاکی روشن
۹۴	انواع تقسیم
۹۴	۱- تقسیم عقلی
۹۴	۲- تقسیم استقرائی
۹۵	روش های تقسیم
۹۵	الف) روش ثنائی
۹۵	ب) روش تفصیلی

بخش ششم: منطق تعریف

۹۹	فصل اول: چستی تعریف
۹۹	آغاز تفکر
۱۰۰	فواید تعریف

۱- توسعه دامنه لغات	۱۰۰
۲- ابهام زدایی	۱۰۱
۳- ابهام زدایی	۱۰۱
۴- تبیین نظری	۱۰۱
۵- ترغیب به رفتار و روشی خاص	۱۰۲
فصل دوم: پرسش های سه گانه	۱۰۳
۱- پرسش از چستی	۱۰۳
الف) تعریف لفظی (= معجمی)	۱۰۴
ب) تعریف حقیقی و تحلیلی	۱۰۵
انواع تعریف حقیقی	۱۰۶
ج) تعریف نظری (= تعریف اصطلاحی)	۱۰۷
د) تعریف به اوصاف و ویژگی ها	۱۰۸
ح) تعریف مصداقی	۱۰۸
ط) تعریف به تمثیل و اشباه و نظایر	۱۰۹
ی) تعریف شبکه ای (= متنی، سیاقی)	۱۱۰
۲- پرسش از هستی	۱۱۱
الف) هل بسیطه	۱۱۱
ب) هل مرکبه	۱۱۱
۳- پرسش از چرایی	۱۱۲
چرایی اثباتی	۱۱۲
چرایی ثبوتی	۱۱۳
تفاوت علت و دلیل	۱۱۳
فصل سوم: شرایط تعریف	۱۱۵
۱- وضوح و روشنی	۱۱۵

عوامل ابهام‌زا در تعریف	۱۱۵
الف) الفاظ غریب	۱۱۶
ب) الفاظ مشترک	۱۱۶
ج) ابهام ساختاری	۱۱۶
د) الفاظ تفسیربردار	۱۱۷
۲- دوری نبودن تعریف	۱۱۷
۳- جامعیت و مانعیت	۱۱۸
۴- پرهیز از پرگویی و کم‌گویی	۱۱۹
۵- پرهیز از استعمال الفاظ ارزشی	۱۲۰
فصل چهارم: مغالطات دقام تعریف	۱۲۰
چیستی مغالطه	۱۲۱
۱- مغالطه اشتراک لفظ	۱۲۱
۲- مغالطه ابهام و ابهام در لفظ	۱۲۲
۳- مغالطه تعریف دوری	۱۲۲
۴- مغالطه کنه و وجه	۱۲۳
۵- مغالطه بزرگ‌نمایی	۱۲۳
۶- مغالطه معناگردانی خودسرانه	۱۲۴
۷- توسل به معنای تحت اللفظ	۱۲۴
۸- مغالطه تحریف	۱۲۵
۹- مغالطه این از آن، پس این همان	۱۲۵
۱۰- مغالطه هستی به جای چیستی	۱۲۵
۱۱- مغالطه مبتنی بر پیش‌فرض	۱۲۵
۱۲- مغالطه تقسیم	۱۲۶
۱۳- مغالطه ترکیب	۱۲۶

- ۱۴ - مغالطه بار ارزشی کلمات ۱۲۶
- ۱۵ - تعریف استقرایی ۱۲۷

بخش هفتم: قضیه

- فصل اول: قضایا ۱۳۱
- جمله، قضیه (گزاره)، تصدیق ۱۳۱
- اقسام قضیه ۱۳۲
- ۱ - قضیه حملیه ۱۳۳
- ارکان قضیه حملیه ۱۳۳
- الف) موضوع ۱۳۳
- ب) محمول ۱۳۳
- ج) رابطه ۱۳۴
- چند نکته درباره قضیه حملیه ۱۳۴
- نکته اول: موضوع و محمول یا مفرد است یا مرکب ۱۳۴
- نکته دوم: موضوع و محمول همیشه اسم است ۱۳۴
- نکته سوم: موضوع و محمول یا جزئی است یا کلی ۱۳۵
- نکته چهارم: ملاک موضوع و محمول ۱۳۵
- نکته پنجم: قضیه معدوله و قضیه محصله ۱۳۵
- نکته ششم: شرط صحت حمل ۱۳۶
- اقسام قضیه حملیه ۱۳۶
- الف) قضیه شخصی (= مخصوصه) ۱۳۶
- ب) قضیه طبیعی ۱۳۷
- ج) قضیه مهمله ۱۳۸
- د) قضیه مسوره (= محصوره) ۱۳۹
- سور قضیه ۱۳۹

۱۳۹		اقسام فضایی مسوره
۱۴۰		اقسام قضیه به اعتبار ظرف موضوع
۱۴۰		الف) قضیه خارجی
۱۴۰		ب) قضیه ذهنیه
۱۴۱		ج) قضیه حقیقیه
۱۴۱		۲- قضیه شرطیه
۱۴۲		اقسام قضیه شرطیه
۱۴۲		الف) قضیه شرطیه متصله
۱۴۳		ب) قضیه شرطیه منفصله
۱۴۳		اقسام قضیه شرطیه منفصله
۱۴۳		الف) حقیقیه
۱۴۴		ب) مانعه الجمع
۱۴۴		ج) مانعه الخلو
۱۴۶		فصل دوم: قضایای منحرفه
۱۴۶		زبان منطقی و زبان طبیعی
۱۴۶		حذف سور
۱۴۷		سور غیر متعارف
۱۴۷		نفی کلیت
۱۴۸		موصولها

بخش هشتم: منطق استدلال

۱۵۳		فصل اول: چستی استدلال
۱۵۳		اقسام استدلال
۱۵۳		الف) استدلال مباشر
۱۵۴		اقسام استدلال مباشر

- ۱- نقیض ۱۵۴
- ۲- عکس مستوی ۱۵۵
- ۳- عکس نقیض ۱۵۶
- ۴- قلب (= نقض المحمول) ۱۵۷
- ۵- تضاد ۱۵۸
- ۶- تداخل ۱۵۸
- ب (استدلال غیر مباشر ۱۵۹
- قیاس چیست؟ ۱۵۹
- آشنایی با چند اصطلاح ۱۶۰
- اقسام قیاس ۱۶۳
- قیاس استثنایی ۱۶۳
- ۱- قیاس استثنایی متصله ۱۶۴
- قاعده وضع مقدم ۱۶۵
- قاعده رفع تالی ۱۶۶
- قیاس استثنایی متصله مرخم ۱۶۶
- ۲- قیاس استثنایی منفصله ۱۶۷
- الف) قیاس استثنایی منفصله حقیقه ۱۶۷
- ب) قیاس استثنایی منفصله مانعه الجمع ۱۶۸
- ج) قیاس استثنایی منفصله مانعه الخلو ۱۶۹
- فصل دوم: مغالطات قیاس استثنایی** ۱۷۱
- ۱- مغالطه نقی مقدم ۱۷۱
- ۲- مغالطه وضع تالی ۱۷۱
- ۳- مغالطه یا این یا آن ۱۷۲
- ۴- مغالطه هم این، هم آن ۱۷۳

۱۷۴	فصل سوم: قیاس اقترانی
۱۷۵	اشکال چهارگانه قیاس اقترانی
۱۷۷	شرایط عمومی قیاس اقترانی
۱۸۱	شرایط اختصاصی انتاج شکل اول
۱۸۱	شرایط اختصاصی انتاج شکل دوم
۱۸۲	شرایط اختصاصی انتاج شکل سوم
۱۸۲	شرایط اختصاصی انتاج شکل چهارم
۱۸۲	قیاس مضمر
۱۸۵	فصل چهارم: مغالطات قیاس
۱۸۵	الف) مغالطات لفظی
۱۸۵	۱- مغالطه عدم تکرار حد وسط
۱۸۸	۲- مغالطه ایهام انعکاس
۱۸۸	۳- مغالطه مقدمات سالبه
۱۸۹	۴- مغالطه مقدمات جزئی
۱۸۹	۵- مغالطه مقدمات ناسازگار
۱۹۰	۶- مغالطه قیاس غیر کامل
	ب) مغالطات ساختار مفهومی قیاس
۱۹۰	۱- مغالطه مصادره به مطلوب
۱۹۱	۲- مغالطه استدلال دوری
۱۹۱	۳- مغالطه سنت ستیزی
۱۹۲	۴- مغالطه سنت گرایی
۱۹۲	۵- مغالطه نوگرایی
۱۹۳	۶- مغالطه توسل به روش معمول
۱۹۳	۷- مغالطه توسل به اکثریت

۱۹۴	۸- مغالطه میانه روی
۱۹۴	ج) مغالطات مقام تایید و مقام رد
۱۹۵	الف) مغالطات مقام تایید
۱۹۵	۱- مغالطه عوام فریبی
۱۹۵	۲- مغالطه توسل به قدرت
۱۹۵	۳- مغالطه توسل به قدرت
۱۹۶	۴- مغالطه توسل به احساسات و عواطف
۱۹۷	۵- مغالطه توسل به مرجع کاذب
۱۹۸	۶- مغالطه قلمب سلبه گویی
۱۹۸	۷- مغالطه آرزو اندیشی (= خودفریبی)
۱۹۹	ب) مغالطات مقام رد
۱۹۹	۱- مغالطه انگیزه و انگیزه خسته
۲۰۰	۲- مغالطه تئوری توطئه
۲۰۰	۳- مغالطه توهین
۲۰۱	۴- مغالطه بی ربطی
۲۰۱	۵- مغالطه تبعیض طلبی
۲۰۲	۶- مغالطه شما هم
۲۰۳	فصل پنجم: استقراء
۲۰۳	تعریف استقراء
۲۰۴	اقسام استقراء
۲۰۴	الف) استقراء تام
۲۰۴	ب) استقراء ناقص
۲۰۴	چند نکته درباره استدلال استقرائی
۲۰۴	نکته اول: ارزش معرفتی استقراء

۲۰۵	 نکته دوم: حکم استقرائی و حکم تجربی
۲۰۶	 نکته سوم: نقض و نقد تعمیم علی
۲۰۹	 نکته چهارم: کیفیت در استقراء
۲۰۹	 نکته پنجم: کمیت در استقراء
۲۱۰	 نکته ششم: مشاهده، اساس استقراء
۲۱۰	 مغالطات استقرائی
۲۱۰	 ۱- مغالطه بررسی نما
۲۱۱	 ۲- مغالطه نمونه‌های استثنایی (= تعمیم نسنجیده)
۲۱۱	 ۳- مغالطه نمونه‌های غیر کافی
۲۱۲	 ۴- مغالطه نمونه‌های انتخابی
۲۱۲	 ۵- مغالطه استفاده از سورهای مبهم و کلی نما
۲۱۳	 فصل ششم: استدلال تمثیلی
۲۱۳	 تعریف تمثیل
۲۱۳	 ارکان تمثیل
۲۱۴	 قیاس فقهی و تمثیل منطقی
۲۱۴	 چند نکته درباره تمثیل
۲۱۴	 نکته اول: ارزش معرفت بخشی تمثیل
۲۱۵	 نکته دوم: کاربرد تمثیل
۲۱۵	 نکته سوم: تبدیل تمثیل به قیاس
۲۱۶	 نکته چهارم: ابطال‌پذیری تمثیل
۲۱۷	 نکته پنجم: معیار ارزیابی استدلال تمثیلی

بخش نهم: برهان

۲۲۳	 فصل اول: مقدمات استدلال
۲۲۳	 مواد استدلال
۲۲۴	 ۱- قضایای یقینیات

۲۲۵	الف) یقین روانشناختی.....
۲۲۵	ب) یقین معرفت شناختی یا منطقی.....
۲۲۶	۲- مظلونات.....
۲۲۶	۳- مشهورات.....
۲۲۷	۴- مقبولات.....
۲۲۸	۵- وهمیات.....
۲۲۸	۶- مخیلات.....
۲۲۸	۷- مسلمات.....
۲۳۰	فصل دوم: چیستی برهان
۲۳۰	تعریف برهان.....
۲۳۰	اقسام برهان.....
۲۳۱	الف) برهان لمی.....
۲۳۱	ب) برهان انی.....

بخش دهم: جدل

۲۳۷	فصل اول: چیستی جدل
۲۳۷	تعریف جدل.....
۲۳۸	ارکان جدل.....
۲۳۸	فایده جدل.....
۲۳۹	تفاوت جدل و برهان.....
۲۴۲	فصل دوم: وصایا
۲۴۲	تعریف وصایا.....
۲۴۲	وظایف سائل.....
۲۴۳	وظایف مجیب.....
۲۴۴	وظایف مشترک سائل و مجیب.....
۲۴۶	کتابنامه.....

هوالمحبوب

درآمد

درست است که همه انسان‌ها به حسب طبیعت نخستین خویش منطقی‌اند و همواره تلاش می‌کنند که حوادث پیرامون خود را منطقی تحلیل کنند، اما آیا همیشه این تلاش‌ها به هدف هم نشسته است؟ اگر بگوییم آدمی منطقی زاده شده، سخن گزافی نگفته‌ایم، اما آیا زیستن او هم لزوماً منطقی است؟

منطق، زبان مشترک آدمیان هنگام گفتگو، مذاکره، نقد و تتبع است. انسان همیشه در بادی النظر منطقی است و انتظار دارد که دیگران هم منطقی رفتار کنند. در نخستین واکنش در قبال هر عقیده و باوری بدون تأمل می‌گوید این عقیده منطقی است، یا منطقی نیست. اما، در ادامه راه ممکن است از منطق دم بزنند ولی منطقی عمل نکنند و به انحراف و ویرانگری کشیده شود. سفسطه و مغالطه و سرسره انگیز فریبده است. همه در مقام نظر ادعای منطق و منطقی رفتار کردن دارند، اما، در مقام عمل در لبه پرتگاه سفسطه و بی‌راهگی قرار دارند. فکر و اندیشه در جریان سوال و جواب تحقق می‌پذیرد. تفکر همیشه در راه بودن است. به همین جهت در معرکه آراء و مشرب‌های فکری است که اندیشه متولد و پرورش می‌یابد. این معرکه محتاج عیار است که آن هم منطق است. ابتدا باید فکر و حوزه‌های مختلف آن را شناخت و سپس به سراغ آفات مخرب و تهدیدکننده آن رفت. آن‌گاه با تمرین و ممارست آموخته‌ها را در تفکر عینی به منصه ظهور رساند. عقل و خرد آدمی در آینه منطق به درستی ظاهر و آشکار می‌شود اگر کاربرد منطق را به خوبی بیاموزیم و نمود آن را در همه عرصه‌های علم و دانش و زندگی عیان نماییم، هر چه بیشتر مشتاق‌تر می‌شویم.

منطق هم معرفت است و هم مهارت. هم باید قواعد و اصول آن را آموخت و هم باید با تمرین و ممارست آن‌ها را به کار گرفت. هیچ کدام را به نفع دیگر نمی‌توان کنار گذاشت. البته که مهارت منطقی مسبوق به معرفت منطق است. از آن‌جا که بر تفکر انسان امروزی بیش از کارکردی و کاربردی حاکم است و حقانیت عملی و کارکردی بیشتر ملاک و معیار عمل است، بعد کاربردی منطق هم بیشتر مورد اقبال واقع می‌شود. این سخن که معرفت را برای خود معرفت باید آموخت، آرمان نیکویی است اما منطق آرمان خویش را می‌طلبد. منطق اگر به عمل منتهی نشود ابتر است. عمل زدگی در منطق نه تنها آفت نیست بلکه امتیاز است. هیچ قانونی نمی‌تواند جایگزین منطق شود. منطق قاعده و بنیاد تمام علوم است، زبان و ابزار مشترک تمام آن‌هاست. دفاع از منطق با خود منطق و انکار منطق هم با توسل به منطق است. انفکاک هویت معرفتی و هویت مهارتی منطق، آن را بی‌ثمر و ناکارآمد می‌کند. اثربخشی منطق به درهم آمیختگی آن دو است. ارزیابی یک طرفه منطق خود عملی غیرمنطقی است. برای افزایش مهارت منطقی ضرور تا باید معرفت منطق را هم افزایش داد و البته که معرفت منطق تمام منطق نیست. چه خوب است که این دو بعد منطق را با هم درآمیزیم و بیاموزیم. هر جا قاعده‌ای گفته می‌شود آفت و انحراف آن هم نشان داده شود. مرض فکر و داروی آن هماهنگ و همراه شود. باید راه و بی‌راه را در کنار هم نشان داد تا با هم بهتر و بیشتر شناخته شوند. آن‌چنان که عالم اندیشه و عمل نباید دو سرزمین دور افتاده از هم باشند. این معیار حرکت ما در این نوشتار است که آن را هدف گرفته‌ایم و تلاش هم کرده‌ایم به آن وفادار بمانیم.